

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΕΙΡΗΣ

Το
ΚΙΒΕΡΙ
στο διάβα της ιστορίας

ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΣΤΕΙΡΗΣ

Το
ΚΙΒΕΡΙ
στο διάβα της ιστορίας

ΑΡΓΟΣ 2018

© Copyright 2018

Γεώργιος Στείρης
Εθνικό & Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Φιλοσοφική Σχολή
Τμήμα Φιλοσοφίας - Παιδαγωγικής - Ψυχολογίας
Τηλ. 210 7277544 / Fax. 210 7277535
e-mail: gsteiris@ppp.uoa.gr, gsteiris@gmail.com

Σχεδιασμός εξωφύλλου:
Γιώργος Δεδεβέσης

Σελιδοποίηση
Αφοί Α. Δεδεβέση Ο.Ε.

Εκδόσεις ΔΕΔΕΒΕΣΗ
Ινάχου 172, 212 31 Άργος
τηλ. 27510 62012
e-mail: info@dedeveis.gr
www.dedeveis.gr

ISBN: 978-618-83725-1-1

Απαγορεύεται η ολική ή μερική αναδημοσίευση του περιεχομένου αυτού του βιβλίου, καθώς και η με οποιοδήποτε μέσο ηλεκτρονικό, φωτοτυπικό, κ.τ.λ. αναπαραγωγή χωρίς την άδεια του συγγραφέα. (Ν. 2121/93 και διεθνείς συμβάσεις περι πνευματικής ιδιοκτησίας).

Φωτό εξωφύλλου: Αεροφωτογραφία Κιβερίου. © Γιώργος Δεδεβέσης

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Αυτό το μικρό βιβλίο θα πρέπει να εκληφθεί από τον αναγνώστη του ως μια αρχή και όχι ως ένα τέλος. Από την παιδική μου ηλικία αρεσκόμουν να ερευνώ την τοπική ιστορία, από περιέργεια και αγάπη για τον τόπο μου. Εξάλλου, εμάς τους Κιβεριώτες μας χαρακτηρίζει η υπερηφάνεια και η αγάπη για το χωριό μας, το οποίο θεωρούμε σπουδαιότερο του εαυτού μας. Εδώ και πολλά χρόνια, άδραχνα τις ευκαιρίες που μου δίνονταν, λόγω επαγγελματικής πορείας, να ερευνήσω σε βιβλιοθήκες, σε διάφορες χώρες, και να μαζέψω στοιχεία για το Κιβέρι. Αυτά συγκέντρωσα και έβαλα σε μια σειρά, με αφορμή την πρόσκληση του Πολιτιστικού Συλλόγου Κιβερίου να δώσω μια διάλεξη για την τοπική ιστορία (Μάρτιος 2018). Με τον Κώστα Τσακίρη εξάλλου μας συνδέει το ίδιο πάθος για το παρελθόν του χωριού μας και μια οιονεί σχέση δασκάλου - μαθητή, καθώς ο Κώστας ήταν ο άνθρωπος στον οποίο κατέφευγα μικρός για να με βοηθήσει στη λύση δύσκολων μαθηματικών προβλημάτων που μας ανέθετε ο Χάρης Παπαγεωργίου, ο σημαντικότερος - κατά τη γνώμη μου - δάσκαλος που πέρασε από το Κιβέρι. Στον Χάρη και τον Κώστα οφείλω πολλά.

Τα στοιχεία που έχω συγκεντρώσει δεν είναι οριστικά. Μένουν πολλά ακόμα αρχεία να ερευνηθούν, πολλές πηγές να μελετηθούν και πολύς κόπος να καταβληθεί. Στο έργο αυτό ελπίζω να ανταποκριθούν νεότερες και νεότεροι εμού, άνθρωποι με σπουδές και γνώσεις. Κάποτε, θα ήθελα να υπάρξει ένα βιβλίο, στο οποίο θα έχει αξιοποιηθεί πολύ περισσότερο υλικό, ώστε να έχουμε μια ακόμα καλύτερη εικόνα της ιστορίας και του πολιτισμού του χωριού μας. Μένουν να μελετηθούν και να δημοσιευτούν τα ευρήματα των ανασκαφών που έχουν γίνει στο χωριό μας και την περιφέρειά του, να ερευνηθούν λεπτομερώς τα δημοτικά αρχεία, τα εκκλησιαστικά αρχεία και τα αρχεία του Κράτους,

να καταγραφούν λαϊκά έθιμα και παραδόσεις, να μελετηθούν αρχεία της βενετικής δημοκρατίας λεπτομερέστερα και άλλα πολλά.

Αλλά, ας γίνει μια αρχή με αυτό το μικρό βιβλίο. Μια αρχή που ως πρώτο της στόχο έχει να αποκαταστήσει ορισμένες αλήθειες και να διαλύσει μύθους και ανακρίβειες που κυκλοφορούν τόσο προφορικά, όσο και στη βιβλιογραφία. Γιατί η αλήθεια για τον τόπο μας είναι σημαντικότερη και από το σαγηνευτικότερο μύθο.

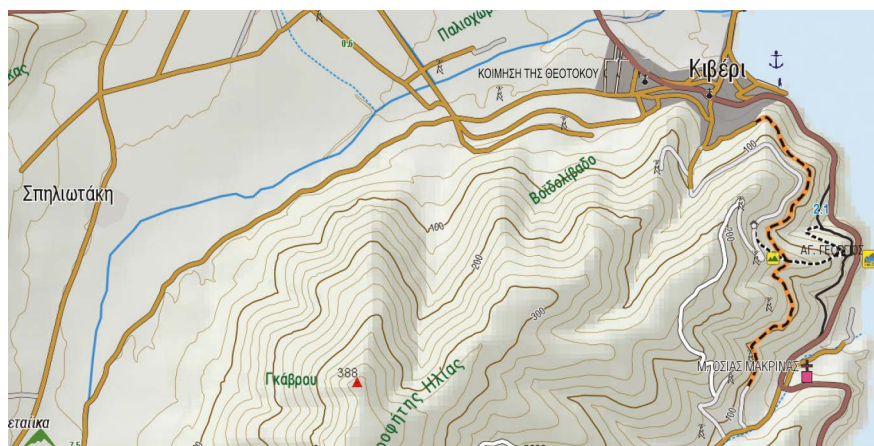
Η εξιστόρησή μου σταματά στα μέσα του 19ου αιώνα. Η συγκέντρωση του υλικού από εκεί και πέρα απαιτεί άλλου είδους εργασία, την οποία δεν μπορώ να κάνω στην παρούσα φάση.

Ελπίζω γρήγορα να έχουμε τη χαρά να υποδεχθούμε και άλλα έργα για το χωριό μας, ώστε να το γνωρίσουμε καλύτερα, βασισμένοι σε στοιχεία και πρωτογενή έρευνα.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω τον Γιάννη Ν. Τσακίρη, ο οποίος, σε μια συζήτησή μας στο παρελθόν, μου έδειξε το χρέος μου στον τόπο μου και τους προγόνους μου.

Η ΓΕΩΓΡΑΦΙΑ ΤΟΥ ΚΙΒΕΡΙΟΥ

Το Κιβέρι βρίσκεται στο νοτιοδυτικό άκρο της Αργολίδας, στα σύνορα με το νομό Αρκαδίας. Είναι χτισμένο στις υπώρειες του βορείου μέρους του όρους Ζάβιτσα, στην ευρύτερη περιοχή των λόφων Ταμπούρα και Βοϊδολίβαδο. Στην παραλία του Κιβερίου εκβάλλει ο

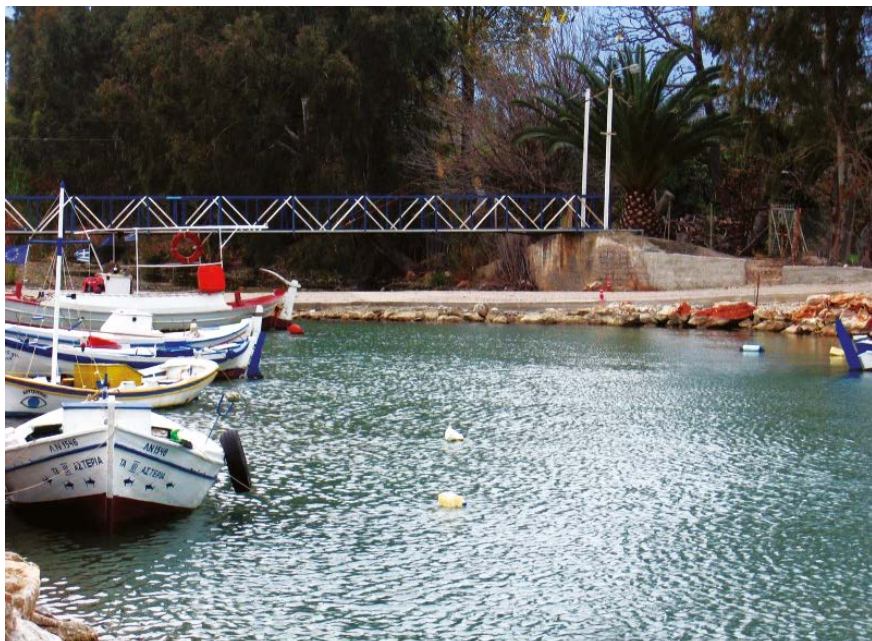
Η θέση του Κιβερίου

χείμαρρος Ξαβριάς (Ξοβριάς) ή Σαρανταπόταμος, ο οποίος πηγάζει στην Αρκαδία. Οι γεωγραφικές συντεταγμένες του Κιβερίου είναι: γεωγραφικό πλάτος Ν 37,52 και μήκος Ε 22,73. Ο πληθυσμός του χωριού (μαζί με την Βελανιδιά) είναι 1029 κάτοικοι (απογραφή 2011).

Στο Ολόκαινο (10.000 π.Χ.) σχηματίστηκε, στη σημερινή της μορφή, η περιοχή ανάμεσα στο Κιβέρι και τους Μύλους. Στο Κιβέρι κυριαρχούν τα πλειστοκαινικά πετρώματα, κόκκινου χρώματος. Η πεδιάδα διαμορφώθηκε από προσχώσεις από τα βουνά της Αρκαδίας και το έδαφός της δεν είναι ηφαιστειογενές. Συγκεκριμένα, τα

βουνά γύρω από το Αργολικό πεδίο αποψιλώθηκαν προοδευτικά, λόγω κλιματικών αλλαγών, και το χώμα τους κατέβηκε στον κάμπο, επιχωματώνοντας τη θάλασσα. Η θάλασσα, στην παλαιολιθική περίοδο, έφτανε πολύ ψηλότερα από τη σημερινή ακτογραμμή. Ο κάμπος του Κιβερίου είναι ιδιαίτερα εύφορος ως αποτέλεσμα των μη ηφαιστειακών εδαφών και του άφθονου γλυκού νερού.

Η ύπαρξη νερού - ο χείμαρρος Ξαβριάς κατέβαζε πόσιμο νερό, ακόμα και το καλοκαίρι, μέχρι τη δεκαετία του 1990- και γόνιμου εδάφους έκανε τον τόπο ιδιαίτερα θελκτικό για κατοίκηση. Ειδικότερα, έχουν εντοπιστεί πιθανά ίχνη κατοίκησης από την νεολιθική ήδη περίοδο, τα οποία δεν έχουν τύχει συστηματικής έρευνας και αξιοποίησης.

Οι εκβολές του Ξαβριά

ΜΥΚΗΝΑΪΚΟΙ ΧΡΟΝΟΙ

Είναι γνωστό ότι από τη χαλκολιθική εποχή αρχίζει να αναπτύσσεται και αργότερα να ακμάζει ο οικισμός της Λέρνης, ο οποίος υπήρξε ένα από τα σημαντικότερα οικιστικά και πολιτιστικά κέντρα στην περιοχή του Αιγαίου στη χιλιετία 3000-2000 π.Χ περίπου.

Γύρω από το ναό της Κοίμησης της Θεοτόκου Κιβερίου έχει αποκαλυφθεί και ανασκαφεί ένα νεκροταφείο της Ύστερης Ελλαδικής

Μυκηναϊκό νεκροταφείο

Εποχής III (1400-1100 π.Χ.). Οι ανασκαφές έγιναν το 1967 και το 1993, δίχως να δημοσιευθούν επιστημονικά τα ευρήματα μέχρι σήμερα. Να υπενθυμίσω στους νεότερους ότι, προτού την οικοδόμηση του σημερινού ναού, στο συγκεκριμένο σημείο υπήρχε το νεκροταφείο

του χωριού, έως το 1993. Είναι εντυπωσιακή, αν και όχι ασυνήθιστη, η συνέχιση της ταφικής χρήσης του χώρου μέχρι πρόσφατα.

Το μυκηναϊκό νεκροταφείο ήταν σχετικά πολυτελές, καθώς δεν περιλάμβανε απλούς λακκοειδείς τάφους. Οι τάφοι είναι θαλαμωτοί, παρόμοιου τύπου με εκείνους στα Δενδρά και την Ασίνη. Πρόκειται για ακανόνιστου σχήματος σπηλαιώδη υπόγεια λαξεύματα στο μαλακό βράχο, στα οποία οδηγεί μια επίσης λαξευμένη κατωφέρεια, ο δρόμος. Ήταν μάλλον οικογενειακοί τάφοι και χρησιμοποιούνταν από τα μεσαία στρώματα του πληθυσμού. Κατασκευάζονταν κατά συστάδες, σχηματίζοντας νεκροταφεία. Το είδος αυτό εμφανίστηκε κατά την

Μυκηναϊκό νεκροταφείο

Υστεροελλαδική II και συνεχίστηκε μέχρι την Υστεροελλαδική III Γ περίοδο (1400-1100 π.Χ.).

Το νεκροταφείο ήταν μάλλον πολύ μεγαλύτερο από το σήμερα σωζόμενο, καθώς, σύμφωνα με προφορικές μαρτυρίες γηραιών Κιβεριωτών, εκτεινόταν νοτιότερα της σημερινής εκκλησίας, προς την πλαγιά του λόφου. Πριν από και λίγο μετά τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο είχαν ανευρεθεί και άλλοι τάφοι, οι οποίοι δεν διασώθηκαν. Στο βαθμό που οι μαρτυρίες ευσταθούν, επρόκειτο για αρκετά μεγάλο νεκροταφείο, για τα ελλαδικά δεδομένα.

Ορισμένοι αρχαιολόγοι έχουν υποστηρίξει ότι η Λέρνη παρήκμασε στην ύστερη μυκηναϊκή εποχή, μετετράπηκε σε νεκροταφείο και εγκαταλείφθηκε περί το 1250 π.Χ. Το Κιβέρι θα μπορούσε να είναι το νεκροταφείο των πλουσιότερων κατοίκων της, γιατί στους Μύλους δεν ήταν δυνατό να κατασκευαστούν θαλαμωτοί τάφοι, εξαιτίας του σκληρού και βραχώδους εδάφους του λόφου Προφήτη Ηλία.

Η ύπαρξη όμως ενός τόσο μεγάλου νεκροταφείου ενδέχεται να υποδεικνύει ότι στην περιοχή του Κιβερίου υπήρχε άλλος οικισμός, ξεχωριστός από τη Λέρνη, ο οποίος δεν έχει εντοπιστεί μέχρι τώρα. Αυτό δεν είναι απίθανο, ειδικά αν σκεφθεί κανείς ότι δυτικά του ναού της Κοιμήσεως Θεοτόκου ανευρέθηκαν κατά καιρούς αρχαιολογικά ευρήματα που ποτέ δεν αξιολογήθηκαν.

ΤΟ ΚΙΒΕΡΙ ΣΤΗΝ ΚΛΑΣΣΙΚΗ ΚΑΙ ΡΩΜΑΪΚΗ ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

Μετά την ύστερη μυκηναϊκή εποχή δεν υπάρχουν πολλές υλικές ή κειμενικές μαρτυρίες για τον ευρύτερο χώρο του Κιβερίου.

Ο γεωγράφος Στράβων (64 π.Χ. – 24 μ.Χ.), αναφερόμενος στην περιοχή, δεν μνημονεύει κάτι πέραν της Λέρνης: «*Τῶν δ' Ἀργείων αἵ τε Πρασιαὶ καὶ τὸ Τημένιον, ἐν ᾧ τέθαιπται Τήμενος, καὶ ἔτι πρότερον τὸ χωρίον, δι' οὗ ῥεῖ ποταμὸς ἡ Λέρνη καλουμένη ὁμώνυμος τῇ λίμνῃ, ἐν ᾗ μεμύθευται τὰ περὶ τὴν Ὑδραν. τὸ δὲ Τημένιον ἀπέχει τοῦ Ἀργους ἑξ καὶ εἴκοσι σταδίους ὑπὲρ τῆς θαλάττης*» (*Γεωγραφικά*, Η.6.2).

Ο Πανσανίας (110-180 μ.Χ.) όμως είναι περισσότερο επεξηγηματικός: «*ἔστι δὲ ἐκ Λέρνης καὶ ἑτέρα παρ' αὐτὴν ὁδὸς τὴν θάλασσαν ἐπὶ χωρίον ὃ Γενέσιον ὀνομάζουσι: πρὸς θαλάσση δὲ τοῦ Γενεσίου Ποσειδῶνος ἱερόν ἐστιν οὐ μέγα. τούτου δ' ἔχεται χωρίον ἄλλο Ἀπόβαθμοι: γῆς δὲ ἐνταῦθα πρῶτον τῆς Ἀργολίδος Δαναὸν σὺν ταῖς παισὶν ἀποβῆναι λέγουσιν*» (*Ελλάδος Περιήγησις*, II.38.4).

Ο Πανσανίας μαρτυρεῖ ότι μετά τη Λέρνη, παραθαλάσσια, υπήρχε μια τοποθεσία που λεγόταν Γενέσιο, επειδή βρισκόταν μικρό ιερό του Γενεσίου Ποσειδῶνα, ναός δηλαδή που τιμάτο η γέννηση του θεού. Μετά το ιερό αυτό μαρτυρεῖται μια τοποθεσία που καλεῖτο Ἀπόβαθμοι, επειδή εκεί, κατά τον μύθο, είχε αποβιβασθεῖ ο Δαναός με την οικογένειά του, όταν μετοίκησαν από την Αίγυπτο στο Ἄργος. Ο μύθος αυτός υποδεικνύει ότι ἴσως να υπήρχε στην περιοχή κάποιο ἴχνος αρχαίου λιμανιού, το οποίο οι ντόπιοι είχαν συνδέσει με τον Δαναό. Λειτουργικό λιμάνι, στην εποχή του Πανσανία, δεν υφίστατο πια, ενώ επίνειο του Ἄργους ἦταν το Τημένιο. Αν ὅσα γράφει ο

Παυσανίας είναι ακριβή και υπήρχαν ίχνη ή μνήμες αρχαίου λιμανιού στην περιοχή, ενισχύεται το ενδεχόμενο στη μυκηναϊκή εποχή να υπήρχε στην περιοχή του Κιβερίου οικισμός ή επίνειο της Λέρνης. Η δε άφιξη του Δαναού στους Αποβάθμους υποδηλώνει εμπορικές σχέσεις της περιοχής με τη Μέση Ανατολή και τη Μικρά Ασία, καθώς προτελευταίος σταθμός του ταξιδιού του Δαναού προς το Άργος ήταν η Ρόδος.

Ο καθηγητής Π. Φάκλαρης, στο βιβλίο του *Αρχαία Κυνουρία: ανθρώπινη δραστηριότητα και περιβάλλον* (1990), αναφέρει ότι ο δρόμος από την Λέρνη, ακολουθώντας την ακτή, κατέληγε στο Γενέσιον, που τοποθετείται πιθανότατα μετά τη Λέρνη και πριν από το Κιβέρι. Αμέσως μετά το Γενέσιον τοποθετούνται οι Αποβάθμοι, κάπου στην παραλία του Κιβερίου. Όμως, ο δρόμος του Παυσανία γινόταν παραθαλάσσιος μετά το Κιβέρι, όπου η αρχή της Ζάβιτοας κι όχι αμέσως μετά τη Λέρνη. Ο δρόμος από τη Λέρνη μέχρι το Κιβέρι ήταν πάντα μεσογειακός, όπως και σήμερα, κι όχι παραθαλάσσιος.

Ο Παυσανίας, σε άλλο βιβλίο του έργου του, αναφέρεται και στον Ανάβαλο: «*ὑπερβαλόντα δὲ ἐς τὴν Μαντινικὴν διὰ τοῦ Ἀρτεμισίου πεδίου ἐκδέχεται σε Ἀργὸν καλούμενον, καθάπερ γε καὶ ἔστι: τὸ γὰρ ὕδωρ τὸ ἐκ τοῦ θεοῦ κατερχόμενον ἐς αὐτὸ ἐκ τῶν ὀρῶν ἄργον εἶναι τὸ πεδίον ποιεῖ, ἐκώλυε τε οὐδὲν ἂν τὸ πεδίον τοῦτο εἶναι λίμνην, εἰ μὴ τὸ ὕδωρ ἠφανίζετο ἐς χάσμα γῆς. ἀφανισθὲν δὲ ἐνταῦθα ἄνεισι κατὰ τὴν Δίνην: ἔστι δὲ ἡ Δίνη κατὰ τὸ Γενέθλιον καλούμενον τῆς Ἀργολίδος, ὕδωρ γλυκὺ ἐκ θαλάσσης ἀνερχόμενον. τὸ δὲ ἀρχαῖον καὶ καθίεσαν ἐς τὴν Δίνην τῷ Ποσειδῶνι ἵππους οἱ Ἀργεῖοι κεκοσμημένους χαλινοῖς. γλυκὺ δὲ ὕδωρ ἐν θαλάσῃ δῆλόν ἐστιν ἐνταῦθα τε ἄνιον τῇ Ἀργολίδι καὶ ἐν τῇ Θεσπρωτίδι κατὰ τὸ Χειμέριον καλούμενον» (Ελλάδος Περιήγησις, VIII.8.7).*

Ο Παυσανίας θεωρούσε ότι τα νερά του Αναβάλου πηγάζουν από την Μαντινεία και κατεβαίνουν μέσω του Αρτεμισίου. Ονομάζει τον Ανάβαλο Δίνη και τον τοποθετεί στο Γενέθλιο της Αργολίδας. Η ονομασία οφείλεται σε ένα σπάνιο επίθετο του Ποσειδώνα, που έχει ταυτόσημη έννοια με το Γενέσιον. Ο Ποσειδώνας αποκαλείτο Γενέθλιος γιατί το νερό θεωρείτο πηγή της γέννησης των πάντων.

Ως Γενέθλιος εμφανίζεται ο θεός αρκετές φορές στην Πελοπόννησο. Είναι εύκολο να καταλάβουμε ότι Γενέσιοι και Γενέθλιο του Ποσειδώνα εννοιολογικά ταυτίζονται. Συνεπώς, ίσως να πρόκειται για το ίδιο ιερό, στον Ανάβαλο. Ο Pritchett και οι περισσότεροι ερευνητές πάντως υποστηρίζουν ότι υπήρχαν δύο ξεχωριστά ιερά του Ποσειδώνα στην περιοχή: το Γενέσιον, στην περιοχή του σημερινού Κιβερίου, και το Γενέθλιον στον Ανάβαλο.

Επιπλέον, ο Πausanias αναφέρει ότι οι Αργείοι προσέφεραν άλογα ως θυσία στον Γενέθλιο Ποσειδώνα, πρακτική συνηθισμένη στους αρχαίους χρόνους. Η γέννηση των αλόγων συνδέεται με το νερό, το ίδιο και ο καταποντισμός τους. Κατά τον Αισχύλο όλες οι πηγές θεωρούνται ότι δημιουργούνται από τον Ποσειδώνα. Τα νερά που αναπηδούν ορμητικά, όπως και τα κύματα του πελάγους, συνδυάζονται με τα άλογα και τους ταύρους. Μερικοί μύθοι αναφέρουν πως ο Ποσειδώνας παρουσιαζόταν με μορφή αλόγου και πως αυτός έπλασε το άλογο.

Ο Π. Φάκλαρης επιμένει να ταυτίζει τη Δίνη με το μάτι του Λιλή κοντά στο Άστρος. Θεωρώ ότι οι πηγές δεν δικαιώνουν επ' ουδενί τον ισχυρισμό του. Πάντως, νεότερες υδρολογικές έρευνες τοποθετούν την προέλευση των υδάτων του Αναβάλου στην Πίνδο.

Ανάβαλος

ΛΟΦΟΣ ΠΡΟΦΗΤΗ ΗΛΙΑ

Πάνω από το Κιβέρι δεσπόζει ο λόφος του Προφήτη Ηλία. Όπως αναφέρεται στο *Αρχαιολογικόν Δελτίον* (55), στην κορυφή του παραπάνω λόφου, σε υψόμετρο 388 μ. και σε απόσταση 2.280 μ. νοτιοδυτικά από το Κιβέρι, επισημάνθηκαν αρχιτεκτονικά μέλη αρχαίου ναϊκού κτίσματος σε δεύτερη χρήση.

Στη θέση αυτή, με τη φυσική άγρια βλάστηση από αγριελιές και πουρνάρια, υπάρχει το σωζόμενο τμήμα μεταγενέστερου ορθογώνιου κτίσματος, διαστάσεων 7,50X3,40 μ., προφανώς ερειπωμένο ημιτελές εξωκλήσι του Προφήτη Ηλία.

Στην περιοχή εντοπίστηκαν και αποσπασματικά σωζόμενο πώρινο δωρικό κιονόκρανο, λίγα κομμάτια από κεραμίδες στρωτήρες λακωνικού τύπου, καθώς και θραύσματα γυναικείων ειδωλίων. Δυτικά από το ερειπωμένο κτίσμα υπάρχει λιθοσωρός από φυσικές ασβεστολιθικές πέτρες μέτριου μεγέθους. Ο άγνωστος αυτός αρχαίος ναός, με βάση τα σωζόμενα αρχιτεκτονικά μέλη, χρονολογείται στον 4ο-3ο αι. π.Χ. Χρησιμοποιήθηκε έως τον 6ο μ.Χ. αι. Πιθανόν επρόκειτο για ναό της Αρτέμιδας.

Προφήτης Ηλίας

ΕΛΑΙΟΥΣ

Στην ευρύτερη περιοχή της Βελανιδιάς (ναός Αγίου Δημητρίου) υπήρχε ο Ελαιούς, αρχαία κώμη, που ήταν το όριο της επικράτειας του Άργους στην αρχαιότητα. Μαρτυρείται στο έργο του Ψευδο-Απολλόδωρου: «καὶ τοῦτον τὸν τρόπον τῶν ἀναφυομένων κεφαλῶν περιγενόμενος, τὴν ἀθάνατον ἀποκόψας κατῶρυξε καὶ βαρεῖαν ἐπέθηκε πέτραν, παρὰ τὴν ὁδὸν τὴν φέρουσιν διὰ Λέρνης εἰς Ἑλαιοῦντα· τὸ δὲ σῶμα τῆς ὕδρας ἀνασχίσας τῇ χολῇ τοὺς ὀιστοὺς ἔβαψεν» (Bibliotheca (sub nomine Apollodori), c. 2, 80.4). Σύμφωνα με το κείμενο, ο Ηρακλής έθαψε το αθάνατο κεφάλι της Ὑδρας στον δρόμο προς τον Ελαιούντα. Τον Ελαιούντα του Άργους αναφέρει και ο Στέφανος Βυζάντιος (5ος αι. μ.Χ.).

Η έρευνα δείχνει ότι αρχαιολογικό ενδιαφέρον έχει μια περιοχή έκτασης 90 στρεμμάτων. Στην ευρύτερη περιοχή υπήρχε ιερό της θεάς Δήμητρας και της Κόρης, γεγονός που συνδέεται με την ύπαρξη ναού του Αγίου Δημητρίου, καθώς η λατρεία συνεχίζεται (*Αρχαιολογικόν Δελτίον*, 1964, 1992). Επίσης, έχει εντοπιστεί και άλλο κτίσμα κοντά στο ναό της Δήμητρας και της Κόρης. Από την περιοχή περνούσε ο δρόμος προς την Σπάρτη. Επίσης, υπήρχε δρόμος που συνέδεε το Κιβέρι με τον Ελαιούντα, ο οποίος εντοπίστηκε πρόσφατα από Βρετανούς αρχαιολόγους.

BYZANTINOI ΧΡΟΝΟΙ

Για το μεγαλύτερο μέρος της επαρχίας Άργους - με εξαίρεση τη Λυρκεία, το Κεφαλάρι, το Κιβέρι και το Σκαφιδάκι - δεν υπάρχουν στοιχεία για ύπαρξη ζωής κατά τη βυζαντινή περίοδο.

Πάνω από τους σημερινούς Μύλους χτίστηκε επί Φραγκοκρατίας κάστρο, το οποίο στις πηγές αναφέρεται ως Chameres/Chamires. Σε άλλες, μεταγενέστερες, εκδοχές αναφέρεται ως Civeri ή Chiveri. Το κάστρο βρίσκεται σε χαμηλό λόφο ύψους 179 μέτρων, που οι αρχαίοι ονόμαζαν Πόντινον όρος. Στην κορυφή υπήρχε ναός όπου λατρευόταν η Αθηνά Σαΐτις. Επίσης, εκεί βρισκόταν, κατά το μύθο, το ανάκτορο του Ιππομέδοντα (ενός από τους Επτά επί Θήβας).

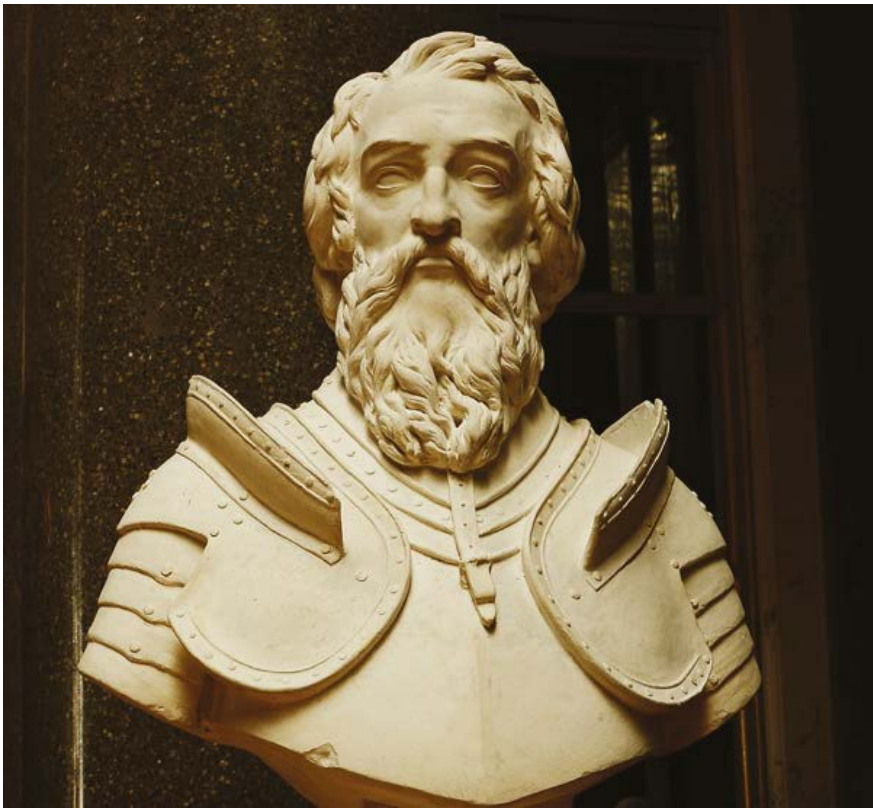
Η πρώτη αναφορά για την ύπαρξη του κάστρου αυτού γίνεται το 1347, στη διαθήκη του Φράγκου ηγεμόνα Gautier de Brienne, ο οποίος ήταν τιτουλάριος Δούκας των Αθηνών και άρχοντας του Άργους και του Ναυπλίου.

Ο οίκος de Brienne διαδέχθηκε τους de La Roche στο Δουκάτο των Αθηνών το 1309, αλλά το 1311 το έχασαν από τους Καταλανούς. Διατήρησαν όμως στην κατοχή τους την Αργολίδα. Το κάστρο Chameres παρέμεινε φράγκικο μέχρι το 1388, όταν η τελευταία κληρονόμος των de Brienne, Marie d'Enghien, το πούλησε στους Ενετούς. Προτού προλάβουν να εγκατασταθούν εκεί οι Ενετοί, το υφάρπαξαν οι Βυζαντινοί του Δεσποτάτου του Μυστρά (μαζί με το Άργος και το Θερμήσι) και το κράτησαν μέχρι το 1394, οπότε το απέδωσαν στους Ενετούς.

«Item nous lessons et ordennons, sur le commerce des fustaines de notre cité d'Argues, 60 yperpres de rente par an a perpétuité, pour fonder par nos exécuteurs une chappellenie perpétuelle en nostre chateau de Chamires,

*reservé la donation de la dite chapelle a nos ouers, et voullons que le chapellain gui la tiendera, ayt sa demeure et soit tenu de faire continuelle rézidence, et de chanter chaicun jour unne messe au dit chastel. Item nous lessons, pour dopter la dite chapelle de livres, callices et ornemens, 50 yperpres... Item nous donnons et lessons aux connestables et aux sergens de nos chasteaux d'Argues, de Naples, de Chameres, de Trémis, de la Bondice, de Sainte Maure, a chaicum les gaiges acostumez d'un mois» (Gauthier VI De Brienne, Count of Lecce, de jure Duke of Athens, de facto Lord of Argos and Nauplia, 1347, *Archivio Storico Italiano*, s.III, v.16, σ.48).).*

Από το έγγραφο αυτό αρχίζουν όλες οι σύγχρονες παρανοήσεις σχετικά με το όνομα του Κιβερίου. Ενώ η πηγή δεν αναφέρει τη λέξη

Gautier de Brienne

Κιβέρι, αλλά το κάστρο Chameres, ο εκδότης του κειμένου (Hopf) ταυτίζει το κάστρο με το μεταγενέστερο όνομα Κιβέρι (Carl Hopf, “Griechenland im Mittelalter und in der Neuzeit: Geschichte Griechenlands vom Beginn des Mittelalters bis auf unsere Zeit”, in J. S. Ersch and J. G. Gruber, *Allgemeine Encyclopädie der Wissenschaften und Künste*, LXXXV, Leipzig, 1867).

Στη συνέχεια, χωρίς καμιά τεκμηρίωση, ο Hopf αναφέρει ότι κληρονομεί το κάστρο Κιβέρι ο ανιψιός του Gautier de Brienne, Guy d'Enghien (1356-1377), τον οποίο αποκαλεί, χωρίς επίσης καμιά κειμενική τεκμηρίωση, κύριο του Άργους, του Ναυπλίου και του Κιβερίου: «Seigneur d'Argos de Nauplia et de Kiveri».

Voilà ce qu'on lit à pages 48 de l'édition de Mr. Pauli:

„Item nous lessons et ordonnons, sur le commerce des fustaines de notre cité d'Argues, 60 yperpres de rente par an à perpétuité, pour fonder par nos exécuteurs une chappellenie perpétuelle en nostre chateau de Chamires (Kivérion), reservé la donation de la dite chapelle à nos ouers, et voullons que le chapellain qui la tiendera, ayt sa demeure et soit tenu de faire continuelle rézidence, et de chanter chaicun jour unne messe au dit chastel.

Item nous lessons, pour dopter la dite chapelle de livres, callices et ornemens, 50 yperpres.

Και ενώ κανείς μελετητής, έως σήμερα, δεν μπήκε στον κόπο να ψάξει τις πρωτότυπες πηγές, με ευκολία όλοι τους αποδέχθηκαν την ταύτιση του ονόματος Κιβέρι με το Chamires και τις εκδοχές του. Μάλιστα, ενώ κανείς ποτέ δεν είδε την πρωτότυπη πηγή, όλοι υποθέτουν ότι κάτι θα είχε διαβάσει ο Hopf! (“First stated by Hopf, Griechenland im Mittelalter, in Ersch-Gruber, LXXXVI, 1868, p. 25, and Chroniques greco-romanes, p. 474, presumably on the basis of unpublished documents”, Wallace E. McLeod, «Kiveri and Thermisi», *Hesperia: The Journal of the American School of Classical Studies at Athens*, Vol. 31, No. 4 (Oct. - Dec., 1962), σ. 378-392). Ο δε Λαμπρινίδης φαντάζεται ότι το κάστρο Κιβέρι ήταν θερινή κατοικία των δούκων του Ναυπλίου, χωρίς καμιά αναφορά σε ιστορική πηγή.

Ο Guy d'Enghien πάντως είχε τον τίτλο άρχοντα του Ναυπλίου και του Άργους, όχι του Κιβερίου (Hopf, *Chroniques greco-romanes*, σ. 240, 241; “castra, loca, et fortilitiae Argos et Neapolis, cum districtibus, pertinentiis, iurisdictionibus et iuribus ipsorum locorum et utriusque eorum»).

Όταν το 1460 ο Μωάμεθ Β΄ ο Πορθητής κατέκτησε τον Μοριά, η Αργολίδα παρέμεινε ενετική. Στον ενετοτουρκικό πόλεμο που ακολούθησε (1463-1479), το γειτονικό Άργος έπεσε στα χέρια των Τούρκων το 1463, αλλά το κάστρο Chameres συνέχισε να αντιστέκεται, αν και υπέστη μεγάλες καταστροφές. Σε απογραφικό έγγραφο του 1377 πάντως δεν αναφέρεται κάστρο Chameres. Αλλά σε έγγραφο συμφωνίας ανακωχής ανάμεσα στον Μωάμεθ τον Β΄ και τον Ιωάννη Μοτσενίγο (1480), αναφέρεται το κάστρο **Τζιβέρι**, το οποίο διαχειρίζεται και αλυκές (Fr. Miklosich- J. Mueller, *Acta et diplomate graeca*, Βιέννη 1865, τ.ΙΙΙ, σ.304).

τέρων ύπηκόων βία κατώκησαν, κατὰ τὰς ἀρχαίας ἡμῶν συνθήκας γεννηθῆτω, καὶ οἱ ἐκεῖ κατοικοῦντες βία εἰς οἰκίας κατοικήσεις ἀποστραφῆτωσαν, καὶ τὰ περίχωρα Ναυπάκτου ἐν εἰρήνῃ καὶ ἀρχαίᾳ ἐξουσίᾳ μενέτωσαν. ἔτι περὶ τοῦ κάμπου τοῦ ἐν μεθορίοις Ναυπλίου καὶ Ἀργους ἀποφαινόμεθα, ἵνα ἔχῃ τὴν πρέπουσαν γαίαν ἐν μεθορίοις καὶ ἀρμόζουσαν κατὰ τὸ ἀνάλογον· τὰ γὰρ ἄλλα περίχωρα τοῦ εἰρημένου Ναυπλίου, ἡγουν Θερμισίου καὶ Καστρίου καὶ Τζιβερίου, καὶ αἱ ἀλικαὶ αὐτῶν, εἰ ἐξ ἀρχῆς Ναυπλίου ἦσαν, μεινάτωσαν κατὰ τὴν ἀρχαίαν τάξιν, καὶ οἱ ἐκεῖ ὄντες σατράπαι οὐδέποτε αὐτῶν πλησιάζουσιν. ἔτι καὶ περὶ Μονεμβασίας καὶ Βαυτίκων, καθὼς εἴπο-

Επίσης, σε νέο έγγραφο μεταξύ Μωάμεθ Β΄ και Ιω. Μοτσενίγου (1481) αναφέρεται το κάστρο *Τζιβέριν*, το οποίο είναι ερειπωμένο. Συμφωνείται να μην ξαναχτιστεί, αλλά να κρατήσουν οι Ενετοί τους μύλους της περιοχής. Αυτή είναι η τελευταία μάλλον αναφορά που γίνεται για το κάστρο, το οποίο φαίνεται πως είχε αχρηστευθεί και πιθανότατα τότε -ή λίγο αργότερα- εγκαταλείφθηκε. Η περιοχή χάθηκε για τους Ενετούς με το τέλος του Γ΄ ενετοτουρκικού πολέμου το 1540, όταν απώλεσαν και το Ναύπλιο.

οδς οί ήμέτεροι νέμονται δοδλοι, νεμέσθωσαν άνευ λόγου τινός και θχλήσεως τής άφ' όμων, τό δε Τζιβέριν, όπερ έστί κεχαλασμένον νόν, έστω μέν τή αόθενεία των Βενετιών, μη κτισθήτω δέ, όμοίως και όσοι μύλοι εφρεθώσιν εις την περιοχήν αύτου, ήτις μέλλει γενήσεσθαι, έστωσαν και ούτοι τής αόθενείας των Βενετιών, τόν δέ περί αύτους τόπον, έντινα ήμέτεροι νέμονται δοδλοι, νεμέσθωσαν άνευ λόγου τινός και θχλήσεως τής άφ' όμων, ως δεδήλωται.

Orig. chart. tabularii Veneti cum signo imperatoris aureo. Apographum extat in libro Commemorialium. XVI. f. 150. sub titulo: Mahamet ad Ill. dominium circa confinia ob aduentum domini Nicolai Causa oratoris ad eundem. Versio lat. f. 150—151 cum adnotatione: El data non era nelo autentico, ma per conietura è del 1481 ultimi aprilis.

Συνεπώς, έτσι λύνεται το μυστήριο για το όνομα του χωριού. Το αρχικό όνομα είναι Τζιβέρι. Μέχρι σήμερα οι μελετητές υποστήριζαν ότι το Τζιβέρι/Τσιβέρι είναι αποτέλεσμα τοιτακισμού του αρχικού ονόματος Κιβέρι. Τοιτακισμός λέγεται οποιαδήποτε τροπή συμφώνου σε [ts]. /k/ σε προστριβόμενα [ts] ή [tʃ]. Μάλιστα, σημειώνεται από τον καθηγητή Ν. Παντελίδη ότι οι μόνες μαρτυρίες για τον τοιτακισμό στην Αργολίδα, προς το παρόν, είναι τα τοπωνύμια Κουρτάτοι (=Κουρτάκη) και Τσιβέρι (=Κιβέρι), που ονομάζουν γνωστούς οικισμούς της περιοχής και εμφανίζονται με τη μορφή αυτή σε βενετικά και άλλα κατάστιχα, σχεδιαγράμματα και καταλόγους της περιόδου 1700-1830 (Civeri, Curta(z)zi).

Η πραγματικότητα είναι και πάλι λίγο διαφορετική. Το αρχικό όνομα είναι Τζιβέρι και πιθανότατα κάποιος μεταγενέστερος λόγιος το μετέτρεψε σε Κιβέρι, θεωρώντας ότι έτσι διορθώνει τον υποτιθέμενο τοιτακισμό. Αλλά έκανε λάθος γιατί το όνομα ήταν εξαρχής Τζιβέρι και όχι Κιβέρι, που εξαιτίας τοιτακισμού έγινε Τζιβέρι. Χωρίς να έχω καταλήξει, σημειώνω ότι στα ελληνικά τζιβα είναι χόρτο από το οποίο παράγεται σχοινί. Επίσης, από το τούρκικο *cevahir* παράγεται το τζιβαέρι, το στολίδι. Από το επίσης τούρκικο *ciger* προκύπτει το τζιέρι = συκώτι, σπλάχνο. Τέλος, υπάρχει και η τσιβιέρα, από γαλλική λέξη που σημαίνει φορείο.

Πάντως, χρειάζεται να σημειωθεί ότι στο έργο του Γεωργίου Χοιροβοσκίου (9ος μ.Χ. αι.) *Περί ορθογραφίας* (262.29) αναφέρεται: “<Στρατιώτης>: ι, παρὰ τὸ στρατιά, καὶ τὸ ω μέγα· τὰ διὰ τοῦ ωτης ἀρσενικά διὰ τοῦ ω μεγάλου γράφεται· ἢ καθαρεύει ἢ παραλήγουσα· οἶον, στρατιώτης· κυβεριώτης· τοξιώτης.” Η λέξη κυβεριώτης δεν έχει γνωστό προηγούμενο στα ελληνικά, δεν αναφέρεται σε λεξικά και δεν γνωρίζουμε, έως σήμερα, τι σημαίνει. Η ίδια λέξη, χωρίς να γνωρίζουμε πάλι τη σημασία της, εμφανίζεται άλλη μια φορά στην *Ιστορία* (ν.1, 251.23) του Ιωάννη Κατακουζηνού (1292-1383): “Γρηγορίῳ τῷ Κουτάλῃ καὶ τῷ τῶν μοναστηρίων ἄρχοντι τῷ Κυβεριώτῃ”. Χρειάζεται βέβαια να επισημάνω ότι δεν βλέπω κάποια ετυμολογική σχέση με το όνομα του Κιβερίου, καθώς η γραφή Κυβέρι είναι πολύ μεταγενέστερη στην περίπτωση του χωριού μας. Επίσης, το Τζιβέρι, η πρώτη ονομασία, γράφεται σαφώς και μόνο με -ι-.

Δεν πρέπει να παραβλέψουμε ότι υπάρχει και άλλο Κιβέρι στη Βοιωτία. Το Κιβέρι (και Κυβέρι) της Βοιωτίας είναι εγκαταλελειμμένος οικισμός. Ήταν χτισμένο σε μία κοιλάδα στις ανατολικές πλαγιές του Ελικώνα, ανάμεσα στα χωριά Κορώνεια και Αγία Τριάδα. Σύμφωνα με την πρώτη απογραφή, που διεξήχθη το 1834, είχε πληθυσμό 66 κατοίκους. Ο πληθυσμός διατηρήθηκε στα ίδια περίπου επίπεδα, με μικρές αυξομειώσεις, μέχρι την δεκαετία του 1940, οπότε ο οικισμός άρχισε να εγκαταλείπεται οριστικά. Επίσης, η δεύτερη ψηλότερη κορυφή του Ελικώνα λέγεται Τσίβερι (1561μ.) ή Κακοτοπιά. Τσιβέρι υπάρχει και στην Ιεράπετρα.

16ος - 18ος ΑΙΩΝΑΣ

Το κάστρο Τζιβέρι είχε γύρω του οικισμό, ο οποίος μετακινήθηκε, μετά τον 15ο αιώνα, αρχικά ανάμεσα στο σημερινό Κιβέρι και τους Μύλους. Ο οικισμός ενέπιπτε στην κυριαρχία Τούρκου αξιωματούχου, στον οποίο ανήκε ο λεγόμενος πύργος της Βασιλοπούλας. Το 17ο αιώνα ο οικισμός ξαναμετακινήθηκε πλησιέστερα προς το σημερινό Κιβέρι, μάλλον πάνω από μια φορά. Το Κιβέρι, πλούσιο σε χειμάρρους που κινούσαν ένα σημαντικό αριθμό αλευρόμυλων, θεωρείτο ζωτικό για τον ανεφοδιασμό του Ναυπλίου και γι' αυτό ήταν προσαρτημένο, όπως εξηγεί ο Β. Παναγιωτόπουλος στο *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13ος-18ος αιώνας*. Οι περισσότερες όμως ενετικές απογραφές της περιόδου - εκτός αυτής του Γενικού Προνοητή Πελοποννήσου Fr. Grimanì - υπαγάγουν το Κιβέρι στο Άργος. Αναφέρεται πια ως Civeri (διαβάζεται Τσιβέρι). Οι Μύλοι, ως χωριό, μαρτυρούνται μετά το 1703 (Alberghetti). Μέχρι τότε ο οικισμός στην ευρύτερη πεδιάδα λέγεται Τσιβέρι. Το 18ο αιώνα μαρτυρείται ότι η περιοχή ήταν τουρκικό τσιφλίκι, με το όνομα Τσιβέρια, που υποδεικνύει την ύπαρξη πολλαπλών οικισμών.

Η αναφορά σε Απάνου και Κάτου Κιβέρι (Civeri Pano/Catou) διασώζεται σε έγγραφο της Β' Ενετοκρατίας (1685-1715), το οποίο έχει δημοσιευτεί [Κ. Ντόκος, «Η εν Πελοποννήσω εκκλησιαστική περιουσία κατά την περίοδον της Β' Βενετοκρατίας», *Byzantinisch-neugriechische Jahrbucher* 21 (1971-1972)]. Οι συνεχείς μετατοπίσεις του οικισμού προς την περιοχή του σημερινού Κιβερίου εξηγούν μάλλον την μαρτυρία αυτή. Οι οικισμοί συνυπήρχαν για κάποιο διάστημα, προτού ο παλαιότερος εγκαταλειφθεί οριστικά. Τοπικοί θρύλοι, καταγεγραμμένοι αργότερα από τον λαογράφο Πολίτη, ονοματίζουν την πανούκλα ως αιτία της μεταφοράς του οικισμού. Οι

κάτοικοι άφηναν το μολυσμένο μέρος και αναζητούσαν καθαρό. Οι δύο οικισμοί φαίνονται να διατηρούνται τουλάχιστον μέχρι το 1830 (Ι. Γιανναροπούλου, «Κατάλογοι κωμοπόλεων και χωρίων των επαρχιών Ναυπλίας και Κάτω Ναχαγιέ», *Πελοποννησιακά* 13 (1978-1979), σ.122). Βέβαια, η αναφορά ότι στο Απάνου Κιβέρι ενοριακός ναός είναι η Αγία Κυριακή αλλάζει εντελώς την προτεινόμενη από τους μελετητές χωροθεσία. Ερείπια του ναού της Αγ. Κυριακής διασώζονται στο σημερινό Σπηλιωτάκη, δυτικά του Κιβερίου, σε ιδιοκτησία της οικογένειας Μπούζιου. Συνεπώς, η μετακίνηση του οικισμού δεν έγινε ενδιάμεσα Μύλων και σημερινού Κιβερίου, αλλά προς την Ζάβιτσα.

Αγ. Κυριακή Σπηλιωτάκη

Ενισχυτικό της υπόθεσής μου είναι ότι ο Μηλιαράκης, στα τέλη του 19ου αιώνα, βρίσκει εγκαταλελειμμένο το Παλαιοκιβέρι, το οποίο τοποθετεί κοντά σε χείμαρρο και σε απόσταση από την θάλασσα, πλησίον του τέρματος του Κολοσούρτη (Α. Μηλιαράκης, *Γεωγραφία πολιτική νέα και αρχαία του νομού Αργολίδος και Κορινθίας*

μετά γεωγραφικού πίνακος του νομού, Αθήνα 1886, σ.41). Τα λεγόμενα Παλαιοχώρια ταυτίζονται με άλλη, ενδιάμεση ίσως φάση μετακίνησης.

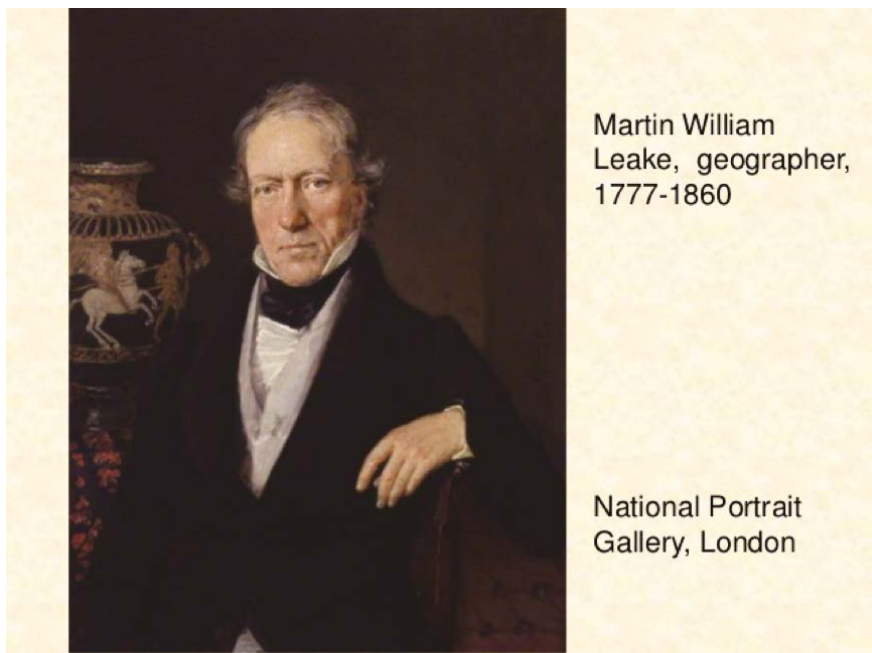
Επιπλέον στήριξη στην ερμηνεία μου προσφέρει η μαρτυρία του Βρετανού στρατιωτικού, διπλωμάτη, τοπογράφου, αρχαιόφιλου, περιηγητή και συγγραφέα Martin William Leake, ο οποίος επισκέφτηκε την περιοχή την περίοδο 1804-1807 (Martin William Leake, *Travels in the Morea: With a Map and Plans*, 1830, τ.2, σ.476-477).

I now proceed to follow the second route from Lerna described by Pausanias. Leaving the Amydone at 5.12, we cross a small, but fertile plain on the sea-side, where, at 5.25, I pass, on my right, a hamlet of six or eight houses, called **Kivéri**, situated on the point of a rocky hill, advancing towards the sea. A road here turns away to the right, to Velanidhiá, a village situated higher up the valley, and not in sight. At 5.40, just after having crossed a

^a Strabo, p. 368.

small, deep, rapid river, I arrive at another, **Kivéri**, which, though the larger of the two, has only ten families, with a tower belonging to the Spahí, where I am well lodged. The stream at **Kivéri** is evidently that which is collected from the surrounding mountains in the plain of Akhladhó-kambo. It is joined by some copious sources at Andrítzena. Near the mouth of the river there is a mill, said to have been built in the time of the Venetians. Either here or at the rocky projection below the northern **Kivéri**, the Genesium of Pausanias seems to have stood; for here begin the difficult mountains which extend to the Bay of Astró or

Γράφει ότι έφυγε από τους Μύλους στις 5:12 και έφθασε στο Κιβέρι στις 5:25. Το χωριό είχε έξι έως οκτώ σπίτια, στην πλαγιά ενός λόφου που κατέληγε στη θάλασσα. Άρα βρισκόταν στη σημερινή του θέση. Φεύγοντας από εκεί, προχώρησε προς τη Βελανιδιά και έφτασε σε ένα άλλο Κιβέρι. Αυτό είχε δέκα σπίτια και τον πύργο του Τούρκου σπαχή. Στο ποτάμι υπήρχε ένας μύλος, χτισμένος από τους Ενετούς. Συνεπώς, και αυτός επιβεβαιώνει ότι το Απάνου Κιβέρι ήταν στο σημερινό Σπηλιωτάκη και όχι ενδιάμεσα Μύλων και Κιβεριού, όπως θέλει ο Κ. Ντόκος και άλλοι μελετητές.

Martin William Leake

Πάντως, όπως μαρτυρεί ο Κ. Ντόκος (https://argolikivivliothiki.gr/2018/03/17/civeri/#_ftn33) στο συνοπτικό κτηματολόγιο (catastico ordinario) του Άργους του 1700, συνταγμένο από τους Βενετούς, αναφέρεται: «Υπάρχει και ένα άλλο κάστρο που λέγεται Αναζήρι και από πολλούς Παλαιό Άργος ή Κάστρο της Ελένης για το οποίο δεν αντιλήφθηκα ότι έχουμε να κάνουμε με κάτι το αρχαίο

αλλά με νεότερο κτίσμα. Βρίσκεται πάνω σ' ένα λόφο αρκετά υψηλό και σε μικρή απόσταση από τη θάλασσα. Κάτω από αυτόν το λόφο αναβλύζει νερό πολύ καλό και υγιεινό και σε τόσο μεγάλη αφθονία, ώστε κάνει να γυρίζουν διάφοροι μύλοι που υπάρχουν στην παραλία και είναι χρησιμότετοι στην πόλη του Ναυπλίου, η οποία μεταφέρει εκεί τα σιτηρά της δια θαλάσσης με βάρκες και με τον ίδιο τρόπο τα επαναφέρει στην πόλη αλεσμένα» (Ε. Λιάτα, *Αργεία γη*, Αθήνα 2003, σ.118-119). Συνεπώς, το 1700 το κάστρο δεν αναφερόταν πια ως Τζιβέρι ή Κιβέρι. Το όνομα χρησιμοποιείται μόνο για τον οικισμό.

Επίσης, το 1715 ο Γάλλος Β. Brue (*Journal de la campagne que le grand vesir Ali Pacha à faite en 1715 pour la conquête de la Morée*, Ernest Thorin, 1870, σ.58) αναφέρεται στο Τζιβέρι και την ύπαρξη μύλων στην περιοχή του: «le Grand Vesir partit du camp de Tziveri pour aller à Modon». Στο Κιβέρι υπήρχαν μύλοι που τροφοδοτούσαν το Ναύπλιο, ενώ οι μύλοι των Μύλων βρίσκονταν προς το σημερινό Τημένιο και τροφοδοτούσαν το Άργος.

Ο Κ. Ντόκος συμπεραίνει ότι «η περιοχή του Κιβερίου - που περιλάμβανε και την εδαφική περιοχή των σημερινών Μύλων και ενδεχομένως και εκείνη του σημερινού χωριού Σκαφιδάκι - παρά την κατά καιρούς ιδιαίτερη πολιτική και οικονομική σημασία της για το Ναύπλιο, δεν αποσπάστηκε ποτέ κατά τη Β' Βενετοκρατία από την επαρχία του Άργους, του οποίου υπήρξε πάντοτε σημαντικότερο εξάρτημα. Η εντύπωση, την οποία σχημάτισε η πολιτική διοίκηση της Πελοποννήσου κατά τη Βενετοκρατία ότι ανήκε στο Ναύπλιο, δεν είχε σχέση με τη Φραγκοκρατία και τη φεουδαρχική οργάνωση της χώρας ούτε και με την Α' Τουρκοκρατία και τις τιμαριωτικές σχέσεις των Τούρκων κυριάρχων, αλλά οφειλόταν στις πολιτικές τύχες του Κιβερίου κατά την περίοδο της Α' Βενετοκρατίας» (https://argolikivivliothiki.gr/2018/03/17/civeri/#_ftn18).

Ο 19ος ΑΙΩΝΑΣ

Στη διάρκεια της ελληνικής επανάστασης λαμβάνουν χώρα αρκετά συμβάντα στην περιοχή του Κιβερίου. Ο χαρακτήρας της περιοχής όμως έχει αλλάξει. Το 1828 μια αγγλική ιεραποστολή ήλθε στο Κιβέρι και βρήκε περίπου 20 σπίτια και εκτεταμένη καλλιέργεια ρυζιού, γεγονός που υποδεικνύει βαλτώδεις εκτάσεις.

Από την παρουσία των Τούρκων στην περιοχή μας σώζονται ελάχιστα υλικά κατάλοιπα. Το γεφύρι που βρισκόταν παραπλεύρως του σημερινού γεφυριού του Ξαβριά, στην επαρχιακή οδό Άργους-Κιβερίου, χάθηκε τη δεκαετία του 1990, σε πλημμύρα. Σήμερα σώζεται μόνο η βάση του. Επίσης, στην παραλία Κιβερίου, στο άκρο των ιδιοκτησιών Γκάβρου και Γκίκα, σώζεται οχύρωση, της οποίας η τειχοποιία είναι ολοφάνερα τούρκικη. Αντίθετα, τα δύο οικήματα που βρίσκονται εντός των ιδιοκτησιών έχουν διαφορετική τειχοποιία και μάλλον είναι μεταγενέστερα. Χρησιμοποιήθηκαν ως εξοχικές κατοικίες της οικογένειας Ιατρού, το 19ο αιώνα. Ο Γεώργιος Ιατρός υπήρξε βουλευτής Ναυπλίας (1856-1859) και δήμαρχος της πόλης (1862).

Στα απομνημονεύματα του Φωτάκου καταγγέλλεται ότι στη διάρκεια της Επανάστασης, με αφορμή το δανεισμό από την Μεγάλη Βρετανία και την έλλειψη χρημάτων, δόθηκαν χαριστικά σε οικογένειες παραγόντων και φίλων της κυβέρνησης ολόκληρα χωριά, ανάμεσά τους και το Κιβέρι. Οι βασικές οικογένειες, που μοιράστηκαν την περιοχή μας, ήταν εκείνες των Σπηλιωτάκη και Χατζηπέτρου. Η δεύτερη είχε στην κατοχή της την έκταση που σήμερα βρίσκεται το Κιβέρι και υπήρξαν δωρητές του Ναού του Τιμίου Προδρόμου.

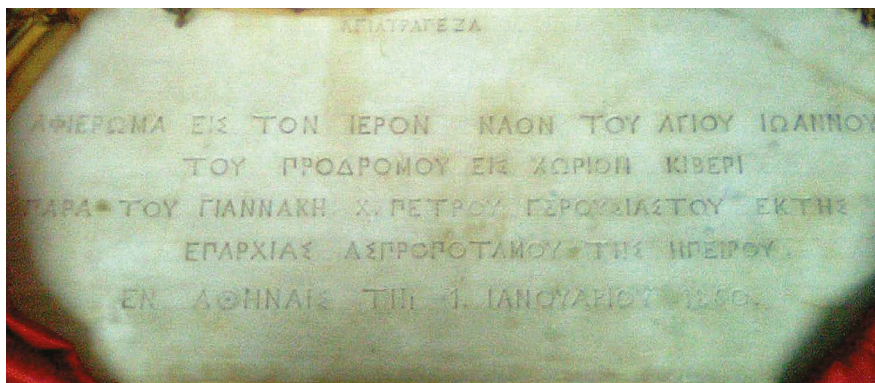
«Έπωλησαγόρασαν, (γράφει προς την “Επιτροπή Ζακύνθου ό Χ.

Ζαχαριάδης στις 5 Μαρτίου), πολλήν γήν διά τόσα όλίγα χρήματα, ώστε δίδει ανά έκαστον χρόνον εισόδημα δέκα βολές τόσα».

Ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρου ήταν Βλάχος, γιος του αρχιτσέλιγγα και ισχυρότερου κοτζάμπαση του Ασπροπόταμου Γούσιου (Γιώργου) Χατζηπέτρου. Το 1812 πήγε για εμπορικές υποθέσεις της οικογένειας -και για σπουδές- με το μεγαλύτερο αδελφό του, Γιαννάκη, στις Σέρρες και στη συνέχεια ταξίδεψε στη Βιέννη. Επέστρεψε το 1817 και εργάστηκε ως γραμματικός του Αλή Πασά. Το 1818 μυήθηκε στη Φιλική Εταιρεία από δύο άλλους επιφανείς “αληपाσαλίδες” εξαδέλφους του, τον Ιωάννη Κωλέττη, τότε γιατρό του αλβανού τοπάρχη, και τον Γιώργο Τουρτούρη, πλούσιο έμπορο και σημαίνον πολιτικό στέλεχος της αυλής του Αλή. Ο Χριστόδουλος Χατζηπέτρου, συμμετείχε ως στρατιωτικός στον Αγώνα και σύντομα καθιερώθηκε μεταξύ των επαγγελματιών ενόπλων της περιόδου. Κατά την οθωνική περίοδο ο Χριστόδουλος εγκαταστάθηκε στην Αθήνα. Εντάχθηκε στο βασιλικό στρατό και διορίσθηκε αρχηγός-τετράρχης της Βασιλικής Φάλαγγας, βασιλικός υπασπιστής και έφτασε στο βαθμό του υποστρατηγού. Παρέμεινε πιστός στον Όθωνα, τον οποίο συνόδευσε στη Βαυαρία μετά την έξωσή του και όταν επέστρεψε στην Ελλάδα συμμετείχε τον Ιανουάριο 1863 σε συνωμοσία για την επαναφορά της έκπτωτης δυναστείας και φυλακίστηκε. Αφέθηκε ελεύθερος τον Μάρτιο του ίδιου χρόνου και σύντομα αποκαταστάθηκε και τοποθετήθηκε βασιλικός υπασπιστής του Γεωργίου Α’.

Ο Γιαννάκης Χατζηπέτρου, μεγαλύτερος αδελφός του Χριστόδουλου (1885-1871), ήταν συνεργάτης του Εμμανουήλ Παππά στην επανάσταση στη Μακεδονία και στη συνέχεια, υπό τον Καραϊσκάκη, πολιτικός της επαναστατικής και καποδιστριακής περιόδου, και στρατιωτικός και γερουσιαστής της Οθωνικής περιόδου. Το όνομα του Γιαννάκη αναφέρεται σε κειμήλια του Ναού του Τιμίου Προδρόμου στο Κιβέρι και φαίνεται ότι ενίσχυσε με πολλούς τρόπους την ενορία. Ο Άγιος Ιωάννης ήταν ο ενοριακός ναός στο Κάτου Κιβέρι. Από έρευνα του εφημερίου πατρός Πέτρου Αθανασόπουλου διαπιστώθηκε ότι «ο κεντρικός Ναός «Τίμιος Πρόδρομος» Κυβερίου εκτίσθη υπό των πρώτων κατοίκων αυτού και των ιδιοκτητών των κτημάτων Κυβερίου το 1831, αγιασθέντα διά ιστορικού αντιμνησίου όπερ διασώζεται

μέχρι σήμερα εις ο αναγράφεται: «χαλκοπραθέν εν Πίση δαπάναις του Πανιερωτάτου και λογιωτάτου Μητροπολίτου κ.κ. Ζαχαρίου και καθιερωθέν παρ' αυτού εν έτει 1819 Ιουλίου 25». Όταν για λόγους ποιμαντικούς χρειαζόταν να γίνει Θεία Λειτουργία σε χώρους εκτός των καθαγιασμένων ναών, επινοήθηκε φορητή Αγία Τράπεζα, το Αντιμήνσιο. Στο κέντρο του Αντιμηνσίου ζωγραφίζεται η ταφή του Κυρίου, γιατί η Αγία Τράπεζα συμβολίζει τον Τάφο του Κυρίου. Στις γωνίες του πρέπει να έχει ραμμένα ιερά λείψανα αγίων Μαρτύρων, γιατί αντικαθιστά την εγκαινιασμένη Αγία Τράπεζα που στο εσωτερικό της έχει πάντοτε ενσωματωμένα ιερά λείψανα Μαρτύρων. Ο ναός του Τιμίου Προδρόμου ανακαινίστηκε το έτος 1858 και την Αγίαν Τράπεζαν κατασκεύασε με δαπάνη του ο Γιαννάκης Χατζηπέτρου ή Χατζηπέτρος, Γερουσιαστής εξ Ασπροποτάμου της Ηπείρου, το έτος 1860.

Αγία Τράπεζα Ιερού ναού Τιμίου Προδρόμου Κιβερίου

Στη διάρκεια της επανάστασης μαρτυρούνται αρκετές συνεδριάσεις του Βουλευτικού στο Κιβέρι, το οποίο ήταν ουδέτερος τόπος για τους κυβερνητικούς και τους στρατιωτικούς που αντιμάχονταν. Συνεπώς, αρκετές φορές βρέθηκαν στον τόπο ο Κολοκοτρώνης, ο Κουντουριώτης, ο Μακρυγιάννης και άλλοι, προκειμένου να συζητήσουν και να λάβουν κρίσιμες αποφάσεις: «Η βραδύτης εξηγείται εν μέρει από την μετακίνηση της έδρας του Βουλευτικού: Τρίπολις, όπου παρεδόθη το κείμενον του Bentham υπό του Λουριώτη, και είτα εν συνεχεία Σαλαμίς, Άργος, Κρανίδι, Κιβέρι, Άργος και από 14

Ιουνίου 1824 Ναύπλιον. Λόγω της αργοπορίας ταύτης ο Εδουάρδος Βλακιέρ, γραμματεὺς του Κομιτάτου, ο κατελθὼν εἰς Ελλάδα μετὰ του Λουριώτη, παρουσιάσθη εἰς το ἐν Ναυπλίῳ Βουλευτικόν την 2 Αυγούστου 1824». Ο Κουντουριώτης αναφέρει ὅτι στο Κιβέρι διέμεναν μέλη του Εκτελεστικοῦ (Χατζηχρήστος και Χατζηστεφανής), με αφορμὴ τον ἐμφύλιο που εἶχε ξεσπάσει. Στο Κιβέρι ἐγίνε σύσκεψη των ἀντιμαχόμενων πλευρῶν και ἀποφασίστηκε ἀνακωχή.

Την ἴδια περίπου ἐποχὴ γίνονται ἀναφορὲς κατοίκων του Κιβερίου πρὸς τον Κολοκοτρώνη για ληστρικές ἐπιδρομὲς Τσακῶνων και Βουλγάρων, ἀπὸ το Ἄστρος, διεκδικώντας ἀποζημίωση. Στην περιοχὴ μαρτυρεῖται μύλος, με ἰδιοκτήτη κάποιον Ζαφειρόπουλο.

Το Κιβέρι ἀναφέρεται και με αφορμὴ την μάχη των Μύλων, στην οποία ἠττήθηκε ο Ἰμπραήμ ἀπὸ τους Μακρυγιάννη και Ὑψηλάντη (13/6/1825). Ο Κασομούλης, στα ἀπομνημονεύματά του, ἀναφέρει ὅτι ο Ἰμπραήμ ἐφτάσε στις 13/6/1825 στο Κιουβέρι. Ο Ι. Μακρυγιάννης μαρτυρεῖ: «Τότε μιλῆσαμεν ο Ὑψηλάντης να πιάση τον μυλάκον, οπού 'ναι εἰς το δεξιόν μέρος του περιβολίου δυτικά, και να πάρη τους ἀνθρώπους του και τους Κρητικούς• και τα μίστικα τα δυό να του βαστούνε την πλάτη εἰς τον μυλάκον. Εἰς το ἀριστερόν των Μύλων ἦταν ἓνα μονοπατάκι κατὰ το Κυβέρι, να το πιάση ο Κωσταντήμπεγης κι' ο Χατζημιχάλης, να τους δώσω κι' ἀνθρώπους».

Ο Μακρυγιάννης ξαναμνημονεύει το Κιβέρι στα γεγονότα που ἀκολούθησαν την δολοφονία του Καποδίστρια και την ἐλευση του Ὁθωνα: «Αφού φύγαν οἱ στελμένοι διὰ τον βασιλέα, μιλῆσαμεν πίσου οἱ στρατιωτικοί να πάγη μία ἐπιτροπὴ να μιλῆση με τον Κολοκοτρώνη, με τον Τζαβέλα κι' ὅλη τους την συντροφιά, οπού ἦταν 'στο Κυβέρι και 'σ αὐτά τα μέρη, να ἐνωθούμε και τα δυο μέρη και να κάμωμεν μίαν ἐπιτροπὴ να διατάξη τ' ἀσκέρια να σταθούνε σ' ἓνα μέρος, να 'ρθη ο βασιλέας να μην εὕρη τους κατοίκους γυμνωμένους και καταπλακωμένους, ἀλλὰ να παίρνωμεν κομμάτι ψωμί και να μη βιάζωμεν τους ἀνθρώπους. Τότε διορίσανε τον Νότη, τον Βαλτηνὸ κι' ἐμένα και πήγαμεν εἰς το Κυβέρι κι' ἀνταμωθήκαμε ὅλοι και συνφωνήσαμεν• και πήγαμεν εἰς Ἄργος και συστήσαμεν μίαν στρατιωτικὴ ἐπιτροπὴ διὰ να 'κονομήση τ' ἀναγκαῖα των ἀνθρώπων

και να βάλη τα σώματα εις χωριά. Διορίσαμεν τον Κολοκοτρώνη, τον Νότη, τον Κριτζώτη, τον Τζόκη, τον Στράτον, τον Τζαβέλα, τον Χατζηχρήστον και μέρασαν το κάθε σώμα εις τα χωριά. Διόρισαν κ' εμένα εις τα χωριά της Κόρθος».

Στην επίσημη απογραφή του 1834 αναφέρεται το Κιβέρι ως χωριό του Δήμου Τημενίου:

Δ. Τημενίου 343 - 95

- Τημένιον (Μύλοι) 66 - 15
- Τημένιον (Σκαφιδάκι) 137 - 50
- Τσακίρι 25 - 5
- Κυβέρι 70 - 15
- Κρόι 45 - 10

(κάτοικοι-σπίτια)

Το 1840, σε επίσημη απογραφή, αναφέρεται χωριό Κυβέρι (80 λεπτά από το Άργος), Λέρνη (60 λεπτά) και Τσακίρη (100 λεπτά). Τσακίρι ίσως πια να ονομάζεται το Πάνου Κιβέρι. Το 1849 το Κιβέρι έχει υπαχθεί στο Άργος. Στην απογραφή του 1851 αναφέρεται «Κιβέρι, παρά τον αιγιαλόν της θαλάσσης: παράγει αραβόσιτον, βαμβάκι, σταφίδα. Μαρτυρείται ποτάμι και λιμάνι. Κάτοικοι 177». Την ίδια χρονιά ο Ραγκαβής βρίσκει στο Κιβέρι 34 σπίτια και 206 κατοίκους. Το 1886 ο Μηλιαράκης αναφέρει το Τσιβέρι (κατ. 373), τους Μύλους (κατ. 135) και το Σκαφιδάκι (κατ. 179).

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Η ιστορία του Κιβερίου, όπως θα διαπίστωσε ακόμα και ο πλέον απαιτητικός και δύσπιστος αναγνώστης, ξεκινά από την προϊστορική εποχή. Είναι πλουσιότερη εκείνης που ξέραμε μέχρι πρόσφατα και σίγουρα μένουν πολλά ακόμα να μάθουμε. Για να γίνει αυτό χρειάζεται επιστημονική έρευνα των πρωτογενών πηγών, οι οποίες αναμένουν να τις συγκεντρώσουμε και μελετήσουμε με τρόπο επιστημονικό. Η ιστορία είναι απαιτητική επιστήμη και δεν χωρά ερασιτεχνισμούς. Ευτυχώς, το χωριό μας διαθέτει αρκετές νέες και αρκετούς νέους επιστήμονες, που αγαπούν τον τόπο τους και μπορούν να αναλάβουν το βάρος. Από την έρευνα και ανάδειξη της ιστορίας μας μόνο ωφελημένοι μπορούμε να βγούμε. Η τουριστική ανάπτυξη του Κιβερίου μπορεί να στηριχθεί και στην ιστορία του, πέραν της φυσικής του καλλονής.

Ο Γιώργος Στείρης είναι αναπληρωτής καθηγητής Φιλοσοφίας στο Τμήμα Φιλοσοφίας, Παιδαγωγικής και Ψυχολογίας του Εθνικού και Καποδιστριακού Πανεπιστημίου Αθηνών. Έχει διδάξει επίσης στο Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, το Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, το Paideia Study Abroad Program (University of Connecticut), το Bogazici University (Turkey) και το University of Jyväskylä (Finland). Έχει τιμηθεί με το χρυσό μετάλλιο του Al-Farabi Kazakh National University για την προσφορά του στην μελέτη της αραβικής φιλοσοφίας (2015). Έχει συγγράψει πέντε μονογραφίες στα ελληνικά, έχει συνεπιμεληθεί τρεις διεθνείς συλλογικούς τόμους και έχει δημοσιεύσει σειρά άρθρων. Έχει δώσει διαλέξεις και συμμετάσχει ως ομιλητής σε επιστημονικά συνέδρια στην Ευρώπη, την Αμερική και την Ασία.

ISBN 978-618-83725-1-1

9 786188 372511 >